

История, бит, култура и традиции при кримските татари в България

(по примера на град Ветово, Русенска област)

Резюме

Статията има за цел да представи културно-историческото развитие на кримо-татарския етнос в България по примера на кримските татари, живеещи в гр. Ветово, Русенско. Предмет на изследването са също така и тяхното настояще и бъдеще.

Abstract

This article's purpose is to introduce you to the cultural and historical development of the Crimean Tatars in Bulgaria considering the tatars in Vetovo, Rousse region. The article is not only about the historical perspective of them but about their future and their lifestyle in the present.

Ключови думи: кримски татари, Ветово, култура, ежедневие.

Key words: Crimean tatars, Vetovo, culture, daily routine.

Въпросите свързани с татарското население в България все по-често привличат вниманието на изследователите от XX век и особено след 1989 година. Най-сериозни изследвания в тази област има проф. Емил Боев (1932-2013 г.), който може би полага основите на татарознанието в България (Янкова 2017: 332-341). Неговият пример е последван от видни наши историци, етнографи и краеведи, като Мария Михайлова-Мръвкарлова (Мръвкарлова 2013), Стоян Антонов (Антонов 2004), Гюлсер Джанай (Джанай 2012), Йелис Еролова, Венета Янкова и др. Лично аз, тъй като съм роден в най-компактната татарска махала във Ветово, а вероятно и в цяла България, също проявих интерес към татарското население във Ветово и в регионална медия публикувах моя статия за кухнята на ветовските кримски татари (Алиев 2018). Преди мен, като местен жител на гр. Ветово, Канария Юсеинова също е написала няколко много интересни статии, в които става въпрос за бита, традициите, езика и др. на татарите от нашия град¹. Пак тя пише дипломна работа за татарите в България, като набляга на родния си град Ветово. През последните години кримските татари, конкретно от Ветово, стават обект на изследване на много наши и чужди историци и етнологзи. Първите такива сериозни изследвания прави унгарският историк Ищван Мандаки-Конгур, който посещава Ветово през 60-те, 70-те и 80-те години на миналия век (Янкова 2020: 215-216; Mert 2004). За да напише книгата си „Татарите в България“, Стоян Антонов също посещава град Ветово и събира на терен информация за „структурите на всекидневието“ при кримските татари.

¹ Тук искам да благодаря на моята съгражданка Канария Шефкъева Юсеинова за това, че най-любезно ми предостави за ползване своята дипломна работа върху кримските татари у нас и някои интервюта, които тя е провела в хода на своята научно-изследователска дейност във Ветово през 2011 г.

В този текст ще обърна внимание на няколко важни елемента от културата на татарите във Ветово, за които събрах лично информация чрез интервюта и проучих съществуващи публикации. Като носител на тази култура, включвам и собствените си знания и наблюдения.

Кратка история на кримските татари в България и във Ветово

По нашите земи за първи път татарско население се установява през средата на XIII в. Това е един сложен период от историята на Второто българско царство, когато към Западна и Югоизточна Европа се разширяват границите на Монголската империя. В България за няколко години се установява татарска хегемония, която според някои историци продължава до смъртта на хан Чака през 1299 г. Но татарските набези по българските земи не спират с това. Тогава за първи път по българските земи се установяват, макар и за кратко, татарите или монголите.

В по-късно написани произведения, примерно в „Житие и страдание на грешния Софроний“, завършена към 1804 г., също става въпрос за татари. Но тези татари са точно кримските татари. Някои от тях Софроний нарича „султани“, като Ахмед Гирай, който „имаше своя жена ханская дъщеря“. Но тези събития са се случили години преди започването на Кримската война (1853-1856 г.). В хода на тази война се случват събития, които съществено променят етническият състав на тогавашното село Ветово. След и по време на войната голяма маса кримски татари се принуждават да напуснат своята родина. Някои с примитивни лодки, а други пеша, достигат до българските земи, които по това време са под османска власт. Има две легенди във Ветово за това преселване на татарите. Едната гласи, че в лодки са акостирали във Варна и оттам се разпръснали из днешна Североизточна България. Другата версия е, че тръгвайки от Крим, те достигнали до днешна Румъния, преминали Дунава и се установили в Силистра, Добрич и други градове и села в този регион. За облика на с. Ветово през османския период информация, макар и кратка, дава съвременничката на събитията Емине Абдиева, която е родена през 1858 и починала през 1954 г. Част от нейните спомени, записани от Марин Митев Герганов, днес са запазени в една издадена книга от 1979 г. и гласят: „Село Ветово е било разположено само в махала Долна и в част от сегашната махала Копеле. В него живеели няколко фамилии: Караахмедови, Кьомюрджијеви, Махмудови, Пехливанови, Карапанлијеви, Писанчалијеви, Янъкови, Камберови и други... Тогава тези фамилии са ползвали само два кладенеца, които по онова време се намирили в края на селото“ (Цикалов 1979: 19-20). Това описание на селото се отнася за 70-те години на XIX в. Наистина в селото през този период са живеели единствено турци. Това се потвърждава и от по-ранен османски регистър от 1843 г. - т. нар. „нюфус дефтери“, т.е. регистър на мъжкото население и домакинства (BOA NFS 6505: 37-42). В него българи няма. Първите български семейства идват тук през 1880 г. В описанието не се споменава нищо за татарското население във Ветово, но със сигурност се знае, че тогава то е част от етнорелигиозния състав на селото,

защото освен документи, има и родови истории, които потвърждават това (Антонов 2004: 171).

Татарите идват във Ветово през или след периода 1853-1856 г., но местният поет и краевед Димитър Христов Ковачев (познат още като Димитър Вятовски – бел. моя, О. А.) допуска, че вълни на преселване има и през 60-те години на XIX в.² Хипотезата на Димитър Ковачев намира потвърждение в думите на местни хора, които твърдят, че първите преселници по някакъв начин са успели впоследствие да контактуват с другите си сънародници и роднини, и да ги вземат във Ветово. Татарите обаче не били добре дошли за ветовските турци, които им дават една част от селото, която била обрасла с растителност и откъдето преминавало дърво (днес преминава канал – бел. моя, О. А.). Те почистили района, а след това си посторили къщите и прокопали свои кладенци. Първото преброяване на населението на Княжество България (1880 г.) сочи, че във Ветово са живеели около 1803 души, от които 84 души са кримски татари³. Татарите се установяват в единия край на Ветово, в част от свободната поляна, наречена днес „Татарска“ или „Дере махала“. По разкази на местните татари знаем, че през 1944 г., в резултат на едно наводнение се разрушават и без това нестабилните къщи, построени от кирпич. Община село Ветово дава на татарите земи, за да си построят къщи в днешната „Ува махала“. С течение на времето, татарите запазват специфичната за тях култура, традиции, обичаи, бит и нрави, празници, език, включително и богатата си кухня – тоест всичко, което бележитият френски историк Фернан Бродел би определил като „структури на всекидневието“.

Отношения между турците и татарите в миналото – етнически дистанции

Както и по-горе беше споменато, ветовските турци не възприели кримските татари, като част от тях, макар и да са били братя по религия. По-възрастните хора и хората, които вече ги няма, са предали разказите на своите баби и дядовци. Те гласят, че по начало нямало никакво разбирателство между двата етноса и възниквали постоянно конфликти, а в най-крайните случаи се стигало до бой. В една статия, публикувана през 2011 г., авторката е събрала и споделя интересни разкази и легенди за татарите във Ветово:

„Много са ни тормозели нас навремето турците [...] „Отстъпена“ им била на татарите Курт орман (гората на вълците), за да изкореняват дърветата и да превърнат площта в нива [...] От изсечените дърва от Курт орман татарите си приготвяли зимнина. Пълнели каручките и ги носели вкъщи. Но много често от отсрещния баир ги наблюдавал един голям турчин с „бяло око“. [...] Щом татарите разтоварели каручката пред домовете си

² ДА-Русе, ф. 534, оп. 1, ЧП № 534, л.1-2

³ Списък на населенитѣ мѣста (по преброяванѣто на 1 януарий 1881 г.), Държавна печатница, С., 1885, стр. 22

(защото тогава те нямали дворове) турчинът идвал със своята каручка и натоварвал дървата за себе си. А татаринът мълчал. Било го е страх (...)

Това продължило така много дълго време. Докато един ден Татар хаджъ (един от големците на татарите) и още двама татари се решили да изяснят големия проблем. Тръгнали към одаята, където турските големци се събирали. По пътя обаче двамата се уплашили и оставили Татар хаджъ сам. Той бил твърдо решен да търси сметка. „Да става каквото ще става, ако ще да ме убият, аз ще отида”, казал хаджията. Имал и два пищова, които сложил в пояса си. И тръгнал. Пристигнал пред одаята, влязъл вътре, поздравил седящите и казал: „Стига вече бе, откажете се от това”. Най-авторитетният от тамошните турци плъзнал ръка по масичката пред него и казал: „Това беше, повече няма да се повтаря. Досега взехме каквото взехме, от сега нататък няма да вземаме”.

Историята е разказана от Хасан Адем Кадир от гр. Ветово (Юсеинова 2011: 13-14).

Друга подобна история откриваме и при Стоян Антонов. Неговият информатор разказва: *„Когато събирали дърва, момчета турци крадяли на дядо Маамут (Махмуд – бел. моя – О. А.) дървата. Трима татари решили да се оплачат. Единият го дострашало и се върнал. После и другият се отказал. Останал само Маамут ага, но не влязъл, а останал до вратата – не знае какво ще стане. Турците седели на миндерите, посрещнали го [...] Казал им: „те, момчетата, лудуват“. Помолил да спрат дразгите. Един, влиятелен явно, казал: „Повече няма да ви закачат!“. Повече нямало конфликти... Само веднъж двама се спречкали. Турчинът казал на татарина: „Ще те застрелям в главата!“. После се сдобрили, ама турчинът е казал голяма дума, затова стрелял в калпака на татарина, да изпълни закана“ (Антонов 2004: 171).*

Този процес може би затихнал към края на XIX в., съдейки по това, че доста турци и татарки или обратното – доста татари и туркини започнали да се женят помежду си. И така достигаме до една важна тема – смесените бракове между турци и татари. Поначало тази тема била табу и за двата етноса, но „сърце глава не пита“, както пише нашият виден поет Пейо Яворов. Така следващите поколения турци и татари се влюбвали помежду си, но за техните родители това било недопустимо. Татаринът се страхувал от това момичето му да не изгуби своя език, бит и традиции, турчинът не се съгласявал да даде момичето си на татарин, понеже и той се боял да не се асимилира сред татарското семейство. Това не са редки случаи във Ветово. Говори се, че доста татарки са бягали при турци и обратното – доста туркини бягали при татари против волята на родителите им. Но това трайно прекъсва междуродовите отношения: *„Но тогава пък семействата не могат да се помирят, турчинът не може да прости на дъщеря си. Има едни дете 7 – 8 години не си говореха. Други са умирали, без да си простят. Просто не могат да го преглътнат“ (Юсеинова 2011: 14).*

Тази дистанция между двата етноса обаче скоро е преодоляна. Нагледно доказателство за това са случаите на етническа толерантност между тях. Такива са случаите с построяването на „малката джамия“, която днес е известна още като „Татарската джамия“, не защото се различава по нещо от другите джамии, а защото се намира в центъра на Татарската махала в гр. Ветово. Тя е построена през 1925 г. и в историята на нейното построяване се крие общият труд на турци, татари, българи и роми. Всички тези етноси даряват за строежа на джамията. Дворното място е дарено от един турчин от рода Чаирови. Историята продължава: *„И така се обединили всички ветовчани и събрали средства. Всеки е помагал с каквото може. Тогава Каир ходжа (Хафъз Якуб Каиров – бел. моя – О. А.) записвал кой какви средства е дарил. Сред дарителите бил и един българин на име бай Нейко. [...] Каир ходжа в един тефтер отбелязвал кой с каква сума е участвал в изграждането на джамията. Когато решил да напише името на бай Нейко, той му казал: „Какво правиш, ходжа?“, ходжата отговорил: „Записвам ти името“. Тогава последвал един изключително мъдър отговор от страна на Нейко: „Недей да записваш, Той, Онзи отгоре, записва всичко!“⁴ (Алиев 2020: 17).*

Моите лични наблюдения и историята на моя род не потвърждават напълно цитираните по-горе сведения. Прапрабаба ми Айше Джеферова Белберова (1894-1970 г.) от страната на моята баба също е била татарка, а нейният съпруг Неджиб Хасанов Белберов (1890-1946 г.) е бил турчин. Прапрабаба ми Айше също е женена за турчин, който заминава през 1916 г. за фронта и се връща след 7 години пленничество в Сърбия. Родът на дядо също има татарски корени. Прапрадядо ми Исмаил Сибрели (р. 1897 г.) е женен за баба Айше (р. 1898 – ок. 1923/24 г.)

Изглежда, че поне за мен, макар и да съм разгледал единични случаи, все пак е било възможно да се женят турци и татари още в края на XIX в. Затова частично отхвърлям твърденията, че едва ли не е било невъзможно да се женят турчин и татарка или обратното. Друга информаторка, която е туркиня, родом от Ветово, но се е омъжила за татарин, разказва: *„Моят баща не говори с мене 7 години, защото се омъжих за татарин. Мен първо ме сгодиха за турчин, обаче аз не го исках, исках татарина. С него се запознахме на кладенците, когато отивахме за вода, понеже нямаше чешми, както сега. После избягах с него, баща ми не ме пусна у дома 7 години, на сватбата ми никой не дойде от моите роднини... Чак когато се роди синът ми, тогава се сдобрихме с баща ми“⁵.*

Татарски сватби

⁴ Интервю с Мюмюн Джелилов (р. 1937 г. в село Ветово, средно педагогическо образование), проведено на 12 август 2020 г. в гр. Ветово. Същата история ми е разказана и от Азми Азмиев (роден през 1932 г. във Ветово, начално образование).

⁵ Интервю на Канария Юсеинова с анонимен информатор, роден във Ветово, проведено на 4 юни 2011 г.

Според интервюираните са се правели два вида женитби. Първият е по любов, а вторият – насила, т.е. без съгласието на младоженците. В по-далечно време, по-скоро е било по втория начин, но това не означава, че първият не е съществувал и не е бил застъпен сред татарите. Много отдавна, разказват местните, жените били продавани (т.нар. „башлък парасъ“⁶). Но впоследствие хората осъзнали, че техните деца не са добитък, за да ги продават и прекратили тази традиция. Сватбата на татарски се нарича „той“. Тя в повечето случаи продължавала цяла седмица или няколко дни. Много подробно татарските сватби описва К. Юсеинова, която ще си позволя да цитирам и тук:

„Когато се ходи да се иска булката, семейството на младоженеца е длъжно да донесе союн, кошкар (овен) и подаръци за булката. Ако моминското семейство поиска още нещо, то мъжкото, ако много иска да вземе булката, се съгласява и обещава да го даде. Същата вечер семейството на момичето изпраща малки дарове на другото семейство, в знак на съгласие за бъдещото съжителство. Семейството на момчето пък, щом се прибере вкъщи, дава гощавка на гостите си. Младите стоели сгодени дълго време, понякога година, две, а понякога и три. Когато дойде време за сватбата, започват трескави приготовления и в двете семейства. В неделя, първия ден от празненството, в семейството на младоженеца се дава гощавка. За целта се кани някой викач, който после тръгвал по татарската махала и известявал хората за предстоящата сватба, приканвайки ги да вземат лъжици и вилици и да идват на гощавката. Тогава сме били много бедни, дете, много, нямахме толкова прибори. Понеделник вечер е къна геджесъ – това е вечерта преди началото на „истинската“ сватба, последната моминска вечер на булката. Приятелките на момата, роднините ѝ жени и жените от страна на младоженеца се събират в дома на бъдещата булка, за да къносаат ръцете ѝ, да приготвят булото и за да са до нея, когато се прощава с родителите си. Пеят се песни и се танцува. Вторник вечер започва истинският празник. На този ден сватбарите отиват специално да вземат кардаш-а на булката. Това е най-добрата ѝ приятелка, с която са заедно от детството. В буквален превод кардаш означава сестра, а те са близки като сестри. Тя в случая ще е кръстницата на булката. Същата вечер сватбарите са пред дома на булката и цялото семейство е там, за да се весели. Всички близки на момичето се подреждат, за да раздадат подаръците и да закачат парите си. Този ритуал се нарича аскъ. В сряда се ходи да се вземе билизер-а на младоженеца, който в случая ще изпълнява ролята на кръстника. След това се ходи в дома на булката. „На татарски му казваме „уланъ алкъ“ (мъжско семейство, мъжката част). Свекървата сядна на земята и чака булката да се покаже. От семейството

⁶ Даването на „башлък парасъ“ се практикувало по нашите земи при турците и татарите. Днес може би и все още се практикува в по-изостаналите патриархални общности в Анадола, Турция.

на момата обаче искат да видят първо подаръците за момичето. След това бъдещата „майка” накичва бъдещата си „дъщеря” със злато или каквото друго има. След нея се нареждат и останалите роднини на младоженеца, които дават подаръци на бъдещата снаха. Навремето, във времена на бедност, сме нямали оркестри, както сега. Цялата музика бяха песни и мелодии пята на уста. Събират се една групичка и цял ден пеят и веселят хората. Едните пеят, другите танцуват и това беше. В четвъртък е денят за вземането на булката. Ето тук вече се усеща турското, защото много отдавна съм чувал от моите старци да разказват за това, как възрастните жени от страна на момичето качвали булката на кон и сами я отвеждали в дома на зетя. При нас вече не беше така. Сватовете сами идваха за момичето. На този ден е имало един ритуал, който за жалост вече сме изгубили – стреляне по яйце. Тогава и ловците били много. Мъжете от мъжката страна завързвали някъде едно яйце и който успеел да го улучи получавал подарък от булката. На този ден, ако и семейството е малко по-заможно се организирали и конни състезания, борби и т.н. Преди да тръгне булката към новия си дом, нейните роднини – мъже се подреждат пак по-възраст, за да може тя да се прости с тях и да им целуне ръка. Сватбарите идват за своята булка с каручка, предимно теглена от волове. Тя е украсена възможно най-добре и с парче черга отгоре. Воловете също не са оставени без украса. Техните рога са боядисани, а вратовете им окичени с блестящ варак. Заедно с булката, в каручката, са още най-близката ѝ приятелка – кардаш-а и други нейни роднини. Който през това време се изпречи на пътя на каруцата и спре сватбарите, трябва да му бъде даден някакъв подарък – хавлия, кърпичка или нещо друго. Подаръчетата са от булката. В булчинската каруца бащата на момичето слага и байрак (това са пет метра плат, вързани на дървен кол). На него са закачени мъжка риза, някоя хавлия, кърпички и още някаква друга дреха. След това някои от младежите ергени вземат този байрак и го развяват през целия път до дома на момчето. Когато спрат пред дома на зетя никой от каручката не слиза. Всички чакат да се появи свекъра, за да смъкне снаха си. Този обичай го наричали смъкване на булката. Щом се появи бъдещият „баща” близките на момичето слизат и искат „нещо” за булката, иначе момата няма да слезе. И той обещава да даде например едно теле или шивачна машина, 3 декара земя или каквото има. След тези обещания булката слиза от колата. Пред нея са застанали роднините на момчето, подредени в редица по възраст - от най-близката роднина, до най-далечната. Булката целува ръка на всеки един и им дава по някой подарък. По този начин тя успява наведнъж да се запознае с новите си роднини. През това време зетят е или в някои комшии, или в дома на билизера си.

Известно време преди булката да пристигне, специален пратеник на младоженеца отива да провери колко далеч са сватбарите. Пратеникът е

конник, казват му Къйеу атъ – конят на зетя. Отива до каручката, булката му дава възглавничка, която той после предава на бъдещия съпруг. Съответно, в знак на благодарност за мюждето – добрата новина, младоженецът му дава пари. Заедно със зетя са и неговите приятели. Това е последната му ергенска вечер. На този ден бръснарят бръсне младоженеца, а приятелите му, му пеят, забавляват го, танцуват. Байрактарите също отиват там – за да поискат подаръци, които да закачат на байрака, за да стане той по-ценен. Подаръци искат и от бащата на зетя и от другите му роднини. В края на вечерта обявяват байрака за продан. Този, който има намерение да вдигне сватба се решава да го купи - например някой баща, който ще омъжва дъщеря си. Ако има много желаещи се прави наддаване и който предложи повече пари получава байрака. В петък вечер семейството на момчето дава отново гощавка за цялото село или махала. Роднини или приятели носят баклава, защото на тяхна сватба и ти си занесъл такава. Един вид те ти я връщат. Понякога се събираха 30,40 баклави. По-далечните роднини пък носеха пиде. По-близките роднини на момчето чакат с тави в ръка пред домвете си, за да могат сватбарите специално да дойдат и да ги вземат с музика, с веселие и с байрак. Или музикантите ги чакат близо до къщата и започват да свирят по-весело, щом видят пристигащите гости. В дните на тържеството, ако сватбарското семейство е много бедно всеки поканен гост носи по нещо в дома – било то баница, месце или друга храна, която да е в помощ на младоженците. В Тръстеник все още е така. Вземат си хората под мишница пакет леца или боб, захар или каквото там има и отиват на гощавка. Много бедно сме живели навремето, дете, много. Дни преди това приятелките на булката и други нейни роднини- жени – отиват в дома на момчето, за да подредят чеиза и да спретнат новия ѝ дом. Опъвали въжета от стена до стена и там нареждали чеиза. Непосредствено преди първата им брачна нощ двамата младоженци трябва да извършат преклонението намаз - два реката. Няколко дни след сватбата, роднини на момичето отиват да посетят дъщеря си в новия ѝ дом. Събират се в стаята - нарича се бардак. Младоженците идват и целуват ръка на гостите и започва гощаването. Като си тръгват гостите казват „Заповядайте и в нас!“. След известно време семейството на момчето отива на гости на тъстовете. Всъщност на това гости е поканено цялото село. Менюто на гощавките е: супа, яхния с месото от овцата, която по-рано им бе подарена от зетя, баница, халва, зелева манджа, мляко с ориз, хошав. Същата вечер младежите, роднини на булката, карат зетя да брои просо – зрънце по зрънце, а ако иска да се откаже, той трябва да си плати. Скриват му обувките, които по-късно ще му продадат. Носели са котка на зетя, за да ѝ подкове краката и още подобни закачки с цел извличане на пари. Билязерите също не остават неосюзелени.” (Юсеинова 2011: 9-12).

Хъдрелез

Хъдрелез, както по-горе беше споменато, съвпада с Гергьовден. В този ден задължително се прави ястието „майлъ калакай“ и се раздава за здраве и берекет.

„Ние живеехме в края на селото, до гората. На 6 май се провеждаше Хъдрелезът, съвпада с Гергьовден. Отивахме в гората, правехме люлки и се люлеехме. Бабите правеха калакай (питка), която увиваха в забрадка и търкаляха надолу по баира. Така се забавлявахме“⁷. Това си спомня баба Къймет, която е родена на 17 април 1922 г. в селото.

Тепреш

Тепреш е стара татарска традиция. Думата означава „събиране сред природата“. Провежда се първия петък след Хъдрелеза. Във Ветово се празнува до 1944 г., а през социализма, според моите информатори, не е застъпено толкова често. След промените от 1989 г. и създаването на културно-просветно дружество „Асабай“, се празнува всяка година в различни места. Последните години се наложи тенденцията да се празнува в местност, близо до град Ветово. Тук идват гости от Румъния, Турция и от други села и градове, населявани от кримски татари. Според Ив. Миглев тепрешът във Ветово „не е много познат като поменален обичай, а с тази дума се ознаменува времето, когато узреят дините по бостаните и в семействата се разнасят цели каруци от плодовете“ (Миглев 2006: 192). Тук изследователят е прав, тъй като повечето от по-възрастните ми информатори потвърждават написаното от него. Ето и пример:

„Ходехме на нивите за тепреш. Вземаха брашно, олио, месо, картофи и отивахме. Там имаше софри, където месехме тестото и правехме кобете (татарско ястие – б.а. моя – О. А.). Пеехме песни, ядохме. По цял ден бяхме там и се веселяхме.“ – си спомня баба Къймет за тепреша“⁸.

Но важно е да се отбележи, че през последните години се наблюдава тенденцията тепрешът да се превръща в поменален обичай. Това особено си личи от факта, че от няколко години тепрешът се организира на дата, близка до 18 май. По такъв начин всъщност се почита паметта на кримските татари, които на 18 май 1944 г. са били депортирани от Й. Сталин.

Татарската кухня във Ветово

⁷ Интервю с Къймет Даудова (родена през 1922 г. в село Ветово), проведено на 21 юли 2019 г. в гр. Ветово

⁸ Интервю с Къймет Даудова, проведено на 21 юли 2019 г. в гр. Ветово.

Един пътешественик описва ногайските татари, като „*скитащи пастири, които нямат ни градове, ни дом*“. Според него те не знаят нито да орат, нито да копаят и ядат само месо и пият мляко, като се присмиват на руснаците, че те ядат и пият жито (водката се прави от жито) (Бродел 2017: 81). Нагледно доказателство, че в трапезата на татарите никога не липсва месото и месните манджи. Във Ветово (но безспорно в Крим, а и навсякъде, където има татарско население) е много известен т. нар. „*чиборек*“. Това ястие е придобило такава известност, че за него са писани стихотворения. Например стихотворението „*Чиборек*“ от Исмаил Отар, където авторът възхвалява ястието чиборек и татарската кухня по неповторим начин (Джанай 2012: 167-171). Чиборекът по принцип се прави предимно от овче месо, но във Ветово го правят и с варени картофи и сирене. Иначе това вкусно ястие може да се приготви и с други продукти. Редом с известния чиборек, ветовчанинът много добре познава и *джантъка, кобетето, катламата, калакайя, курмаи* и други. Като споменахме ястието джантък, трябва да добавим и един факт, който е много интересен. Легендата гласи, че булките, които се готвели да се женят, се пробвали дали могат да сгъват тестото на джантъка. Ако случайно не можели, те се смятали за недо дялани.

Разбира се многообразието на татарската кухня не свършва с това. Има още много ястия, които я правят толкова великолепна. Безспорно татарската кухня е въздействала и върху другите етноси във Ветово. Това разбира се не е станало веднага след идването им във Ветово през средата на XIX в., а е по-късен резултат от добросъседски отношения, смесени бракове и сближаване. Благодарение на процесите на сближаване, смесените бракове, добросъседските отношения и динамичния културен обмен, започва и „възходът“ на татарската кухня във Ветово. Дотогава тя била нещо специфично за татарите, а след това започва да се разпространява и сред другите етноси. На празника Хъдърлез (6 май) например, във Ветово е традиция татарите да правят и раздават калакай за здраве и берекет. В резултат на татаро-турското сближаване и турците възприемат това тестено изделие. Чиборекът и джантъкът, например, са ястия, които често се готвят и от турци, редом с тъй известния и вкусен „*татар аиш*“, който много прилича на турското тестено ястие *мантъ*. Други ястия от татарската кухня са: *сорпа* (вид месна супа), *ботка*, чорба „*алишке*“, чорба „*лакша*“, чорба „*увмач*“, „*кашък борек*“ (чорба), *салма*, *курмаи*, *саръбурма* или *долангаи* (вита баница), *кърма* (вид баница), два вида *калакай*: единият е за ежедневието, а другият за празника Тепреш, *къйгаша* (вид питка), *бохча* и сладки: *гюл баклава*, *дудак баклава*, *богурдак баклава* и *шекер къйък* (Джанай 2012: 153-162).

Много е възможно част от гореописаните ястия да са неизвестни за по-младото поколение хора от Ветово, но това не означава и че всички по-възрастни знаят или са чули за тях. Преди да напиша тези редове се допитах до по-възрастни хора от Ветово, дали знаят и са напълно осведомени за тези ястия, които Г. Джанай е описала по подробен начин в своето изследване „*Дошлите с огъня си*“ (2012). Но Г. Джанай изследва и пише по-скоро за татарското население в Добруджа. Така че много е възможно да има различия между татарите, които живеят по тези земи и татарите, които живеят във Ветово. Така е и с диалектите: например татарският език, който се

говори във Ветово е с ногайски диалект и се различава от този, който се говори в с. Голямо Враново, Русенско. Друг факт, който не би трябвало да се пренебрегва, е смяната на поколенията, при която някои по-рано установени ценности и морал също се променят. В резултат се променят старите виждания и възгледи и се възприемат нови. Това до много голяма степен означава и коренна промяна в кулинарната традиция, затова рецептите (и не само те) на някои ястия се забравят. Проблематиката до голяма степен е сложна. Липсва достатъчно литература за татарското малцинство в България, специално за ветовските. Това не означава, че нищо не е писано за тях, напротив. Тази информация обаче или не е достъпна за всеки, или литературата е стара и се намира трудно. Факт е, че когато живееш сред татарско население, то няма как да не си запознат (макар и не напълно) с техния език, бит, култура, традиции и кухня.

Нека да разгледаме обредните храни на татарите. Преди обаче да преминем към тях, няма как да не споменем, че турските и татарските обредни храни са еднакви. При мевлид (религиозен обред при мюсюлманите, който се извършва или след кончината на човек или просто за живот и здраве), храните които се приготвят са: чорба (млечна чорба или леща чорба), яхния, баница и халва, зелева манджа и десерти: мляко с ориз (сютлач или във Ветово „сютлашъ“) и ошав. Тези храни са общи и за турците и за татарите, понеже културно-етническите процеси, протекли във Ветово обединяват двете кухни. Единственото нещо, което е различно е това, че на 40-тия ден от смъртта на един човек (при татарите) се готви сорпа.

Подготовката за зимата тече динамично при татарите. Набляга се на месото, тъй като то е неотделима част от тяхната кухня. Приготвят се суджуци, пастърми, а в по-ново време и кутии с месо и т.н. Също така и туршии, лютеница, различни видове мармалад и сладки (Джанай 2012: 153).

Език

Татарският език е доста добре запазен във Ветово. За татарите от Ветово е характерен т.нар. „бахчесарайски“ диалект, който е най-чистият говорим и писмен език и в самия Кримски полуостров. Това се дължи на факта, че няма толкова смесени бракове между турци и татари. За самите татари това е добър показател, защото именно благодарение на това, според тях се е запазил езикът. Хошгюн Насуф, дълги години председател на „Асабай“, споделя, че на един симпозиум в Румъния румънски изследовател му казал, че „от цялата зала Вие говорите истински татарски“ (Антонов 2004: 163).

Заклучение

Като заключение бих искал да кажа, че нивото на татарознанието в България се повишава с всяка изминала година. Усилията, които полагат редица наши и чужди изследователи, се отразяват в историческата и етнологичната книжнина. Но съм на

мнението, че все още има неизследвани аспекти от историята, културата и традициите на кримо-татарския етнос в България. Разбира се, историческата наука е в постоянен процес на развитие и усъвършенстване. Опитът, който натрупва и споделя изследователят в свои научни изследвания, намира отражение в гилдията. Оставам с надеждата, че татарознанието в България ще се развие още и през следващите години ще се разкрият още интересни аспекти от историята на кримските татари, живеещи в България. Накрая бих искал да добавя, че според мен трябва да се обърне фокусът към съдбата на този етнос в България през периода 1944-1989 г. Наскоро Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (КРДОПБГДСРСБНА) издаде сборник с документи, който се наименува „ДС и малцинствата“. Там бяха поместени и документи за татарския етнос у нас, но това е само началото, основата на една изключително интересна тема, която може да се доразвие в бъдеще у нас.

Библиография :

Алиев, Октай 2018 *Татарската кухня във Ветово* – В: <https://www.ludogorie.info/component/k2/item/6141-tatarskata-kuhnya-vav-vetovo.html>

[Aliev, Oktay 2018 *Tatarskata kuhnya vav Vetovo* – V: <https://www.ludogorie.info/component/k2/item/6141-tatarskata-kuhnya-vav-vetovo.html>]

Алиев, Октай 2020 *Ветовският ходжа, учителят Хафъз Якуб Каиров* – В: сп. „Мюсюлмани“, бр. X/2020, с. 17 [Aliev, Oktay 2020 *Vetovskiyat hodzha, uchitelyat Hafaz Yakub Kairov* – V: sp. „Myusyulmani“, br. H/2020, s. 17]

Антонов, Стоян 2004 *Татарите в България, Добрич, Неврез* [Antonov, Stoyan 2004 *Tatarite v Bulgaria, Dobrich, Nevrez*]

Бродел, Фернан 2017 *Структурите на всекидневието*, София, Прозорец [Brodell, Fernan 2017 *Strukturite na vsekidnevieto*, Sofia, Prozorets]

Джанай, Гюлсер 2012 *Дошлите с огъня си*, София, „Проф. Марин Дринов“ [Dzhanay, Gyulser 2012 *Doshlite s oganya si*, Sofia, „Prof. Marin Drinov“]

Кузманова, Магдалена 1995 *Някои сведения за татарите в България през XIV-XIX в.* – В: Българска етнология, год. XXI, кн. 2, с. 53-63 [Kuzmanova, Magdalena 1995 *Nyakoi svedenia za tatarite v Bulgaria prez XIV-XIX v.* – V: Balgarska etnologia, god. XXI, kn. 2, s. 53-63]

Лазаров, Лазар 1943 *Етнографско изследване на село Ветово - Русенско*: [Дипломна работа, представена в катедрата по Славянска етнография при СУ]. София

[Lazarov, Lazar 1943 *Etnografsko izsledvane na selo Vetovo - Rusensko*: [Diplomna rabota, predstavena v katedrata po Slavyanska etnografia pri SU]. Sofia]

Миглев, Иван 1997 *Обичаят „Неврез“ у кримските татари в България* – В : България етнология, год. XXIII, кн. 3-4, С., 1997, с. 152-156 [Miglev, Ivan 1997 *Obichayat „Nevrez“ u krimskite tatari v Bulgaria* – V : Balgarska etnologia, god. XXIII, kn. 3-4, S., 1997, s. 152-156]

Миглев, Иван 2006 *Обичаят „тепреш“ – татарският „Софинден“* – В: Етнологията вчера, днес и утре (изследвания, посветени на 65-годишния юбилей на доц. д-р. Николай Иванов Колев), с. 191-201 [Miglev, Ivan 2006 *Obichayat „tepresh“ – tatarskiyat „Sofinden“* – V: Etnologiyata vchera, dnes i utre (izsledvania, posveteni na 65-godishnia yubiley na dots. d-r. Nikolay Ivanov Kolev), s. 191-201]

Мръвкарлова-Михайлова, Мария 2013 *За кримските татари от Североизточна България*, София, Авангард Прима [Mravkarova-Mihaylova, Maria 2013 *Za krimskite tatari ot Severoiztochna Bulgaria*, Sofia, Avangard Prima]

Списъкът на населените мѣста (по преброяването на 1 януарий 1881 г.), София 1885, Държавна печатница [Spisak na naselenite mesta (po prebrojavaneto na 1 yanuari 1881 g.), Sofia 1885, Darzhavna pechatnitsa]

Цикалов, Владимир 1979 *История на икономическите и политически борби в гр. Ветово* - Русенски окръг, за победата на народната власт и социалистическото преустройство на селското стопанство, Русе [Tsikalov, Vladimir 1979 *Istoria na ikonomicheskite i politicheski borbi v gr. Vetovo* - Rusenski okrag, za pobedata na narodnata vlast i sotsialisticheskoto preustroystvo na selskoto stopanstvo, Ruse]

Юсеинова, Канария. 2011 *Език и обичаи на татарите в България (наблюдения, спомени, анализи)*, непубликувана статия [Yuseinova, Kanaria. 2011 *Ezik i obichai na tatarite v Bulgaria (nablyudenia, spomeni, analizi)*, nepublikuvana statia]

Юсеинова, Канария 2011 *Културни символи и ритуали на кримско-татарския етнос в България*, (неиздадена дипломна работа) [Yuseinova, Kanaria 2011 *Kulturni simvoli i rituali na krimsko-tatarskia etnos v Bulgaria*, (neizdadena diplomna rabota)]

Янкова, Венета 2017 *Професор Емил Боев и татарознанието в България – приноси и следовници* - В : Евтимова, Т., Саръиванова, И., Йорданова, М., Желязкова, Ж., Даскалова, М. (съст.) *Български учен, ориентиран към изтока. Научен сборник в памет на проф. Емил Боев*, с. 332 – 341. [Yankova, Veneta 2017 *Profesor Emil Boev i tataroznaniето v Bulgaria – prinosi i sledovnitsi* - V : Evtimova, T., Saraivanova, I.,

Yordanova, M., Zhelyazkova, Zh., Daskalova. M. (sast.) Balgarski uchen, orientiran kam iztoka. Nauchen sbornik v pamet na prof. Emil Boev, s. 332 – 341]

Янкова, Венета 2020 *Преводачи на култури*, София, Парадигма [Yankova, Veneta 2020 *Prevodachi na kulturi*, Sofia, Paradigma]

Архивни материали :

ДА-Русе: ф. 534, оп. 1, ЧП № 534 [DA-Ruse: f. 534, op. 1, ChP № 534]

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): NFS 6505 [Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): NFS 6505]

Октай Алиев е студент III курс, специалност "История" в Софийски университет "Св. Климент Охридски". Научните му интереси са в областта на история на българските земи (XV-XVII в.), история на Османската империя, османистика, институции в Османската империя, турска общност в България, кримо-татарска общност в България. Имейл: oktayaliev.2000@abv.bg